

ЕСЕЈИ ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ О ПРОМЕНАМА И ЖЕНСКОЈ КОНЗЕРВАТИВНОСТИ КАО НЕ- ПРОЛАЗНОЈ ВРЕДНОСТИ

Рад је настао као покушај да се одговори на питања како је Исидора Секулић доживела жену и њен положај у времену у коме је живела, као и у чему је видела њену будућност. У малобројним есејима који о томе говоре јавља се једна заједничка мисао. Централно место, у том погледу, заузима есеј *Женина конзервативност* и неочекивано мишљење које је књижевница у њему изразила. Неочекиваност произилази одатле што се Исидора Секулић, као носилац новог у књижевности и у животу српске жене, уместо на позицији противника, нашла на месту бранитеља женине потребе за непроменљивошћу. Како би овај став Исидоре Секулић био разумљивији, неопходно је осврнути се на позицију коју она заузима у историји српске књижевности, а потом – у виду засебног поглавља – детаљније сагледати поменута питања.

Кључне речи: есеј, жена, промене, напредак, традиционално и модерно

1. Између традиционалног и модерног

Особеност, амбивалентност, фрагментарност и несистематичност су одреднице које се најчешће налазе у радовима насталим поводом есејистике Исидоре Секулић. Као врсна есејисткиња, која је иза себе оставила мноштво дела и у делу тежила недогматичном и интуитивном приступу, она није оставила много могућности будућој синтези и класификацији свога рада. Без обзира на то циљ проучаваоца био је пронаћи заједничко и препознати стално у њеном тематски, методски, стилски разноврсном и неуједначеном делу.

Један од проблема који се јавио већ приликом класификовања дела Исидоре Секулић јесте присуство двају сукобљених и наизглед непомирљивих принципа – традиционалног и модерног, који се најчешће погрешно поистовећују са одредницама старо и ново. На то је указала

¹ sanjaratkovic1989@gmail.com

Слободанка Пековић говорећи о њеном делу и обрачунавајући се, притом, са заблудом према којој модерно не може бити традиционално а, самим тим, ни модерниста не може бити традиционалан. Наиме, уколико се узме у обзир да су оба ова принципа подједнако присутна у сваком добу и да су њихова одређења као старог и новог релативна,² те да до њиховог мешања неизоставно долази, јасно је да је чинити оштру поделу немогуће, односно неодрживо. О томе, између осталог, сведочи и лик и дело Исидоре Секулић.

Као представник прелазног периода између реализма и модернизма, како је Деретић позиционирао у књижевности, Исидора Секулић је у своје дело уносила одлике и једног и другог правца, међутим, на самом почетку стваралаштва, неочекивано, са већим или готово искључивим присуством оног другог, модернистичког елемента.³

На почетку стваралачког рада Исидора Секулић је показала одлике експресионисте и била је једна од оних списатељица које су у предратном периоду уносиле иновације у српску књижевност. Тадашњом борбом против подражавања стварности у књижевности, филозофским и естетичким идејама, она је била најближа савременим токовима и – према мишљењу Радована Вучковића – никада више није поновила толико присну повезаност ни са једном другом, савременом књижевном струјом (1979: 61).

Касније дело навело је истраживаче да у фрагментима проналазе одлике њеног некадашњег експресионизма и да, не без жаљења, проговарају о њеном измењеном књижевном поступку. Тражење разлога за окретање ка традиционалном или – можда исправније – ка традиционалнијем показатељ је велике заинтересованости књижевне критике за ову промену. Наиме, несигурност једног доба које није пружало никаквог ослонаца и у коме се једина стабилност могла видети у етичким вредностима оних који су живели пре, ратна дешавања, појава Скерлића и његове негативне критике само су неки од разлога који се наводе у жељи да се спозна дубљи узрок списатељичиног традиционализма.

² Слободанка Пековић је на релативност појмова традиционално и модерно указала примером новог доба које преузима поступке и идеје прошлих времена, при чему се то некадашње, „често из заборава и прошлости“, види и представља као најмодернија тенденција (ПЕКОВИЋ 2009: 112). Са друге стране, неминовно је да модерно са протеклом времена постане традиционално.

³ Реакција коју је изазвала појава *Сапутника* сведочи о неочекиваности писца оваквог формата – по многим „готовог“, „изграђеног“, али сведочи и о неспремности наше књижевне публике за употребљени књижевни поступак у делу. На то нас упућује како рецензија Светислава Цвијановића у којој се, између осталог, каже како ће „читаоци, а нарочито читалице, које су свикле на лаку, да не кажемо површну лектуру... нестрпљиво, те и срдито напућити усне читајући ове скице“ (ПОПОВИЋ 2009: 47), тако и преовлађујућа негативна оцена изречена од стране најистакнутијег критичара тога доба, Јована Скерлића.

Класично образовање 19. века било је, према мишљењу Јована Христића, једно од начина да се објасни ослабљено интересовање списатељице за модернистичке покрете 20. века. При томе је истакао њену предност у том погледу. Наиме, према његовим речима, „ми гледамо изблиза, и често смо заслепљени ватрометима; Исидора Секулић гледа мало издалека и искоса и није заслепљена ничим“ (2005: 112).

Таленат Исидоре Секулић за ревизорно или „поглед издалека“ омогућио јој је да, услед свих спољних промена, уочи праву реалност, то јест открије „скривену арматуру“ епохе у којој је живела. Откривена упришта подстицала су, притом, њену даљу мисао о постојању континуитета и вечном враћању и преформулацији света и живота.

Стални напредак коме је тежила тицао се усавршавања у области интелектуалног рада, али и очувања оних вредности за које се може рећи да су били ослонци њеног духа. Једно без другог, интелект без морала, разум без етичког – према њеном схватању – није могао опстати.

Уметност за коју и са којом је живела, губећи притом често границу између стварности и фикције, била је одраз њених понирања у индивидуално и, самим тим, била је показатељ све комплексности њеног духа. Питања која су је мучила јављала су се у различитим облицима и постављана су различитим поводима. Међутим, без обзира на врсту текста и форме у којима су се јављала, она су чувала своју суштину.

Суштина текстова Исидоре Секулић, чак и онда када је најближа савременим тенденцијама,⁴ огледала се у њеној тежњи да сагледа и истакне оно непролазно. То непролазно је она препознавала у књижевним делима различитих времена и простора као вечне проблеме којима су биле заокупљене мисли великих умова, те је и новом и експерименталном добу у коме је живела поручила да „не ради за ново и модерно, него за трајно и вечно“ (СЕКУЛИЋ 1977а: 57).

Вредност иновације је, дакле, према њеном суду, била у „прилогу сазнања које доноси“ (ХРИСТИЋ 2005: 112.), а не у формалној промени срачунатој на остваривање тренутног ефекта. Самим тим, опозиција модерно – трајно се није односила на опозицију ново и старо, већ се доводила у везу са појмовима пролазно – непролазно, односно неистинито – истинито.

Непролазно се у делима Исидоре Секулић издвајало као једино истинито у мноштву актуелног и пролазног. Међутим, услед све нестабилности тадашњег света, који није дозвољавао постојање правих, а још мање јединих истина, она је ову своју идеју (истину) о непролазном

⁴ У есеју *Изохимене у књижевности* Исидора Секулић је терминима савремено и ново дала предност у односу на термин модерно за обележавање иновација у књижевности. Разлог томе био је у већ поменутој релативности појмова модерног и традиционалног.

бранила указивањем на исту праоснову ствари, при чему је „развитак, прогрес – (био) само експликација онога што је већ постојало“ (ГЛУШЧЕВИЋ 2004: 219).

Непролазно се, према мишљењу Исидоре Секулић, пре свега огледало на моралном плану, те је, поред истинитог, добијало и одредницу исправног. Речима да је „разочарење кад људи свој карактер и став чине зависним од пролазних ствари“ (ПЕКОВИЋ 2009: 70) она је ту мисао и потврдила.

Да овде није реч о окретању Исидоре Секулић против литерарних поступака, већ против резултата које они доносе, вероватно, најбоље сведочи њена мисао настала поводом стваралаштва Милице Костић. Наиме, видевши је као неког ко може остварити високе домете у области духа уколико повеже свој дар „са једном великом модерном књижевношћу, или са класичном књижевношћу“ (СЕКУЛИЋ 1977в: 393), Секулић је указала на подједнак однос који је имала према обема књижевностима, односно употребљеним књижевним поступцима.

Све поменуто потребно је имати у виду при доношењу коначног суда о књижевном поступку Исидоре Секулић. Наиме, не сме бити заборављено да је и традиционалиста и модерниста био део исте личности, као и да се та личност временом развијала, односно психолошки и морално усавршавала и тиме чинила оно што је, према њеном мишљењу, недостајало човеку доба у коме је живела.⁵

Њено разноврсно и моралистички инспирисано дело⁶ настало је у споју широких погледа, свеобухватног знања, спремности да се прихвати ново и другачије, али и чврстог система вредности, високо постављених циљева и немогућности да се ради ван себе и онога у шта се верује.

2. О женској конзервативности

Иако је и сама била творевина доба које је донело промену у погледу позиције жене у друштву, Исидора Секулић није била присталица свеукупне промене жене и њене природе коју је то доба са собом носило.

⁵ Промене које је донео 20. век биле су велике и свеобухватне и огледале су се како у напретку науке и технологије, тако и у промени односа према моралу, традицији и религији. Водеће место свих тих промена припадало је граду у коме је стваран један нови свет чији је индустријски развој остављао за собом напредак човека и његовог духа. Исидора Секулић је, дакле, таквом једном свету – у коме је човек усавршавао све што пронађе, али се сам слабо усавршавао (ЦРЊАНСКИ 2004: 8) – супротставила тежњу за напретком на запостављеном духовном плану.

⁶ Јован Христић наводи моралне законе као повод за настанак есеја, односно у моралној личности види један од предуслова доброг есејисте. (УДОВИЧКИ 1977: 192)

Сматрала је да и у променама, као у свему, треба имати мере и граница. Међутим, та зрела мисао о жени и њеној вредности имала је свој развојни пут, те је у радовима ове књижевнице могуће пратити њено постепено формирање.

Исидора Секулић је на почетку свог есејистичког стваралаштва показала одбојност према одликама рода коме је припадала. О томе сведочи текст *Има ли право Константин Брунер?* (1911), настао као резултат потребе да се унесе смисао у живот жене и унапреди њена природа, али и као резултат потребе разрешења властитих недоумица.

Патријархални свет, паланачка средина и друштвени и биолошки закони били су део њених преокупација, које су своје место нашле у тексту поводом мисли Константина Брунера о недостацима и духовним ограничењима женског рода.⁷ Уколико се сагледају разлози недостојног женског живота које је у овом тексту навела, јасно је да је реч о њеној личној, колико и о колективној, борби. Живот и стваралаштво ове књижевнице то потврђују.

Присуство лично у делима Исидоре Секулић навело је истраживаче да у изразито националном тексту *Српској жени* (1912) проналазе примере њеног разрачунавања са наметнутим нормама и ограничењима сопственог пола, односно да открију „бунтовну свест која није затварала очи пред женском стварношћу“ (ПЕКОВИЋ 2009: 56). Овај суд се може усвојити уколико се има у виду присуство веће субјективности и дубока проживљеност онога о чему се пише у есеју. Међутим, потребно је имати у виду и то да је овде, оштром осудом женине непроменљивости и пасивности, Исидора Секулић само наизглед наставила мисао свог претходног рада. Заправо, опоменом да се жена у време великих националних страдања мора пробудити и „мушки размрскати шаблон празног и грешно лажног живота“ (СЕКУЛИЋ 1977д: 288), она није тражила од ње да промени своју природу и буде нешто што не може бити, напротив она је позивала да учествује у настављању већ постојеће традиције и под утицајем новог доба не заборави на дужност коју према томе има. Одредница „српској“, притом, јасно упућује да је реч о императиву који носи изразито национално обележје и који разуме и осећа искључиво припадница овог народа.

⁷ Узроке женине нелогичности Исидора налази у природи која „раном и грубом силом уноси у њу сексуалну зрелост“, те последицама, телесним страдањима која притом настају. Са тим у вези жену подстиче на борбу са самом собом у којој ће ова превладати друштвена (жена ништа не значи уколико нема мужа) и природна ограничења и остварити највише домете свога духа.

Да и сама води ову борбу показује писмо упућено Тихомиру Остојићу у коме могућу удабу подређује националним проблемима: „одложила сам удабу до пролећа. Сад је ратно време (1912) и срамота је удавати се“ (СЕКУЛИЋ 2004: 33).

Нова жена, дакле, требало је да понесе терет националног који су достојно носиле српске жене од давнина, те је Исидора Секулић у служби тога и подсећала на значај и допринос жена наше народне прошлости, речима да је „Колос међу националним тековинама оно што је српска жена народу своме почела да диже“ (СЕКУЛИЋ 1977д: 287). Позив на промену, самим тим, није значио стварање новог, већ је подразумевао обнављање и враћање старог.

Мисао да „прогрес није само у доношењу новог, него и у усавршавању старог“ (СЕКУЛИЋ 1977б: 335) присутна је у есеју *Женина конзервативност* (1923). Иако има различито значење од оног које јој је дато у објашњењу есеја *Српској жени*,⁸ ова мисао и овде подразумева задржавање старог као основе у грађењу новог.

Настао поводом једног интернационалног конгреса жена, есеј је, заправо, успео да представи универзалну женску природу у додиру са новинама. То ново тицало се промена око живота коме је жена главни одржитељ, односно промена на њеним главним позицијама – жене и мајке. Једногласни одговор на промене био је, међутим, конзервативна, затворена жена према ономе што би јој могло донети слободу, али притом и одузети стабилност. Снага отпора који је том приликом показала једнака је силини којом се брани угрожени живот. Реч је, дакле, од опору који се пружа када постоји уверење да ће се рушењем једне одлике урушити читаво биће. О томе, можда, најбоље сведочи реакција настала након што је предлог отклоњен:

„Жене су читавих пет минута седеле потпуно укочене и неме, а за све то време се у дворани чуо неки чудан шум, за који нико на свету не би могао рећи откуда долази, сем ако можда ипак има случајева кад срца сасвим на глас куцају.“ (СЕКУЛИЋ 1977б: 335)

Када је у питању промена жене као мајке, она, наизглед, пристаје на све што би могло донети већу слободу а са тим и напредак, али само онда ако се „оној општој слободи у свему затворе ипак једна или двоја врата [...] кроз која се иде много далеко, онамо где не може мајка за дететом“ (СЕКУЛИЋ 1977б: 333).

Како видимо слобода за коју се жене боре, парадоксално, има граница и оне их бране, те колико год да је присутна свест о слободи, утолико је јача потреба да се она ограничи. Ипак, Исидора Секулић је, без обзира на сву нелогичност коју је жена овде изразила, говорила о њој са пуно разумевања и уважавања. Односно, упркос бунтовном ставу и

⁸ Есеј *Српској жени*, за разлику од есеја *Женина конзервативност*, настао је у ратно доба и садржао је позив жени на жртву – себе и свог рода. Са друге стране, есеј *Женина конзервативност* настао је у другачијој атмосфери и подржавао је потребу за одржањем породице. Дакле, борба за одржањем заједничка је и једном и другом есеју, али у првом је реч о одржању нације за коју је очување породице небитно или немогуће.

жељи за променама, Исидора Секулић је делила осећање свога рода према ономе што треба остати онакво какво јесте, што треба остати онакво какво је одувек било.

Жена на позицији мајке је непромењива – увек једнака, увек иста. Другим речима, оно што жене инстинктивно и свом снагом бране јесте вредно одбране, јер чини упориште које се не сме померити ма колико културне и ма колико ослобођене оне биле. Овде Исидора Секулић, наравно, не мисли да се жена треба вратити ранијој подређености, већ јој указује на опасност да у својој борби за слободу не оде предалеко и изгуби много више од окова.

На основу интервјуа који је Милош Црњански водио са Исидором Секулић, 1932. године, могуће је добити јасну представу о томе где је и у чему она видела остварену жену двадесетог или ма којег другог века. Речима да „никакве феминистичке слободе не могу жени помоћи, већ само дубока трпеливост у породици и доброта“, као и да би „као и свака жена, могла бити срећна само у породици“ (ЦРЊАНСКИ 2004: 9), Исидора Секулић је указала на оно што је сматрала примарним и што је сматрала предусловом испуњеног живота. Тој мисли подарила је места и у другим есејистичким радовима.

Есеј *Око једне женске књиге* (1940) у полемичном тону расправља о заблудама које постоје о породици и породичном животу. Стављајући жену и мушкарца у исту раван, изједначавајући их и терминолошки – човек женски и човек мушки, Исидора Секулић указује на подједнаки терет који људи у браку морају да понесу. Терет, притом, према њеном схватању, јесте велики, али и вредан „пуног“ и природног живота.

Свесна значаја живота у породици и остваривања жене као мајке, она је истакла да не види срећну жену изван породице и дужности коју према томе има, јер „најсрећнија жена биће увек добра жена, чије се очи траже у болу и патњи и никаква друга“ (ЦРЊАНСКИ 2009: 12).

Препознатљиве одлике мајке, заједничке женама свих времена и поднебља, допуњене су српским, националним одликама у есеју *Из живота куртизана*. Слика деформисаних руку које хране породицу нашла се неочекивано у овом раду и нагнала Исидору Секулић да напусти насловну тему, те тежиште рада пребаци на мотив који је вратио из размишљања о 15. веку и Италији у 20. век и Србију. Тај један детаљ, једна слика жене чије су руке истрошене у наћвама учинио је да мисао прелети векове и просторе и пронађе пут до српске мајке и њене судбине, „јер то је наш симбол и наша реч!“ (Секулић 1977г: 145)

Исидора Секулић је истражујући живот куртизана дала увид у писмо једне од њих. За нас је овде важан део тог писма:

„Све је видим исту, у старој кецељи, и увек ради, а шта је радила, питаћете. Оно што ја никад не радим и не знам да радим, срамота ме је

због тога...Нас десеторо је било у кући, и за десеторо је месила хлеб, свако јутро, чим зора сване. Све су јој руке сатрулеле у тесту...А ја сам била лепа и нисам хтела да радим и да месим, и живела сам, истина је, лако и добро“. (СЕКУЛИЋ 1977г: 144)

У овом делу текста је, поред описа мајке и мисли о пореклу, куртизана унела и питање којим ће се списатељица засебно бавити у есеју под називом *О женској лепоти*. Реч је погубном дејству женине лепоте не само по свет, него и по њу саму, као и потреби да се са тим у вези начине промене.

Став Исидоре Секулић према женској лепоти је јасан – она не доноси добра оној која је поседује и мора бити допуњена нечим вишим, значајнијим. Међутим, како би то успело, неопходно је да и друштво почне тражити од лепе жене нешто више од простог естетског ужитка. Дакле, не само жена, већ се и однос друштва према њој треба мењати.

На основу свега изреченог намеће се закључак да се девојка може и, понекад, мора мењати, али све то до тренутка док не изврши своју биолошку дужност и постане жена и мајка. Након тога она доживљава своју највећу и коначну промену, коју Исидора Секулић предочава сликом: „Очи, које су гледале напред, гледају сад у себе. Ноге, које су увек трчале напред, корачају ситно и полако, као да нема више другог идења... Руке, које су махале с ветром, опустиле се мирно и послушно. Душа се тихо и кратко усељава у неку стару, вајкадашњу, увек исту причу“. (СЕКУЛИЋ 1977г: 335)

Жена се, дакле, инстинктивно уклапа у већ постојећу традицију и тиме утиче на њено одржање, али и на „спасавање свега оног што је, крај свих прогреса и нових идеја, животу увек праисконски једнако и неопходно потребно“ (СЕКУЛИЋ 1977г: 335).

На себи својствен начин Исидора Секулић је открила вредност женске конзервативности. Иако не одмах (у првим радовима), она је дошла до одговора на питање које је морало у највећој мери заокупљати њен дух. Било је то питање позиције жене у друштву, њених потреба и улога, односно питање о коме је у својим есејима ретко и (чини се) недовољно писала, али коме је – када је то чинила – приступала са најдубљим разумевањем и осећањем.

Цитирана литература

- ВУЧКОВИЋ 1979: Вучковић, Радован. *Поетика хрватског и српског експресионизма*, Сарајево: Свјетлост, 1979.
- ГЛУШЧЕВИЋ 2004: Глушчевић, Зоран. „Апологета старих и протагониста нових вредности“, у: Фрања Петриновић (ур.), *Други о Исидори* књ. 15. STYLOS – PRINT: Нови Сад (2004), стр. 215–221.

- ДЕРЕТИЋ 2002: Деретић, Јован. *Историја српске књижевности*, Београд: Просвета, 2002.
- КОХ 2011: Кох, Магдалена. „Има ли право Константин Брунер? Родни или универзални приступ стваралаштву жена у есејистици Исидоре Секулић.“ *Књиженство* Септембар 2011. Преузето. 10. 9. 2017.
- ПЕКОВИЋ 2009: Пековић, Слободанка. *Исидорини ослонци*, Нови Сад: Академска књига, 2009.
- ПОПОВИЋ 2009: Поповић, Радован. *Исидорина бројаница*, Београд: Службени гласник, 2009.
- УДОВИЧКИ 1977: Удовички, Иванка. *Есеј Исидоре Секулић*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 1977.
- ХРИСТИЋ 2005: Христић, Јован. *Изабрани есеји*, Београд: Српски ПЕН центар, 2005.

Извори

- СЕКУЛИЋ 1977а: Секулић, Исидора. *Из страних књижевности II*. Приредили Ж. Стојковић и М. Павловић, Сабрана дела Исидоре Секулић, књ. 8, Београд: Вук Караџић, 1977.
- СЕКУЛИЋ 1977б: Секулић, Исидора. *Аналитички тренутци и теме*. Приредио Ж. Стојковић, Сабрана дела Исидоре Секулић, књ. 9, Београд: Вук Караџић, 1977.
- СЕКУЛИЋ 1977в: Секулић, Исидора. *Из домаћих књижевности II*. Приредио Младен Лесковац, Сабрана дела Исидоре Секулић, књ. 5, Београд: Вук Караџић, 1977.
- СЕКУЛИЋ 1977г: Секулић, Исидора. *Записи*. Приредили Ж. Стојковић и М. Павловић, Сабрана дела Исидоре Секулић, књ. 3, Београд: Вук Караџић, 1977.
- СЕКУЛИЋ 1977д: Секулић, Исидора. *Мир и немир*, Приредио Ж. Стојковић, Сабрана дела Исидоре Секулић, књ. 10, Београд: Вук Караџић, 1977.

Sanja N. Ratković

ISIDORA SEKULIC'S ESSAYS ABOUT CHANGES AND WOMEN'S CONSERVATISM AS AN IMPASSABLE VALUE

The paper presents attempt to answer the questions that Isidora Sekulic experienced as a woman, women's position in time period in which she lived, as well as how saw their future. Essays about this are not numerous, but the same

idea is stretched through all of them. In this respect, the central place is taken by the writer in it. The unexpected comes from the fact that Isidora Sekulic, as the bearer of the novel in literature and in the life of Serbian women, instead of the position of the opponent, found her place as the defender of women's need for immutability. In order to make this Sekulic's attitude more comprehensible, it is necessary to look at the position she occupies in the history of Serbian literature, and then, in the form of a separate chapter, look at the above issues in more detail.

Key words: woman, change, progress, traditional and modern, impassable, mother, immutable, family, value